

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De sage van de Smileybende. Vertelfolklore, nieuws en morele paniek rond groepsverkrachtingen

Burger, J.P.

Citation

Burger, J. P. (2007). De sage van de Smileybende. Vertelfolklore, nieuws en morele paniek rond groepsverkrachtingen. *Cultuur. Tijdschrift Voor Etnologie*, 2, 40-55. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20062>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20062>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De sage van de Smileybende

Vertelfolklore, nieuws en morele paniek rond groepsverkrachtingen¹

Peter Burger

Nieuws en moderne sagen (bij het grote publiek beter bekend als broodje-aapverhalen): in beide gevallen gaat het om informatie, maar daar houdt op het eerste gezicht de overeenkomst op. Nieuws is belangwekkend, officieel en het product van informatie-experts die streven naar betrouwbaarheid. Moderne sagen zijn triviaal, irrationeel, informeel en gedijen in alledaagse gesprekken en dubieuze e-mailberichten. Nieuws is weliswaar vergankelijk (morgen wordt de vis erin verpakt), maar sagen zijn vluchtiger. Nieuws is waar, sagen niet.

Bij nader inzien vertonen sagen en nieuws echter zo'n sterke familiegelekenis dat ze eerder te beschouwen zijn als broers dan als kinderen van verschillende ouders. Een aantal onderzoekers van volksverhalen en geruchten beschouwt sagen en nieuws zelfs als tweelingbroers, die niet altijd met zekerheid van elkaar te onderscheiden zijn.

De Amerikaanse socioloog Shibutani beschreef in de jaren zestig geruchten al als 'geïmproviseerd nieuws': een collectieve poging om ambigue situaties te verhelderen als officiële nieuwsbronnen tekort schieten.² Onderzoekers van volksverhalen ontdekten al rond 1900 dat sagen niet alleen mondeling werden doorverteld, maar ook als nieuws in de krant kwamen.³ In een fundamenteel essay wil de Amerikaanse folklorist Elliot Oring zelfs verder gaan: sagen en nieuws zijn beide symbolische constructies.⁴

In de onderhavige casestudy onderzoek ik de wisselwerking van sagen en nieuws rond één thema, groepsverkrachting, gedurende een beperkte tijdspanne: de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw, in het bijzonder de periode na de aanslagen van 11 september 2001. In de ge-

spannen atmosfeer van die jaren verscherpten zich de tegenstellingen tussen etnische groepen. Nieuws over groepsverkrachtingen door allochtone jongeren kreeg een symbolische lading binnen het grotere verhaal van het multiculturele drama; een gruwelijke sage over een bende allochtone verkrachters leek alle angsten voor Marokkaanse jeugdbendes te bevestigen. Maar wat was nieuws en wat was sage?

'Een groepje van 6 Marokkaanse jongens'

In het najaar van 2003 zaaide een sage over een bende die vrouwen verkrachtte en verminkte onrust in Nederland. Het verhaal begon rond te zingen omstreeks 1 september, toen de schoolpleinen en collegezalen zich weer vulden na de zomervakantie. Daarmee was er een kanaal aanwezig – volksverhaalonderzoekers spreken wel van *conduit*⁵ – voor deze sage. Twee tot drie maanden lang leefden scholieren en studenten in angst voor de Smileybende.

De 17-jarige Nadiëh uit Delft noteerde op 29 oktober 2003 in haar weblog:⁶

Smileybende

Hallo mensen,

Hier ga ik dan weer. Meestal heb ik niet echt veel zinnigs te vertellen, maar ik heb nu wel ff het gevoel dat het deze keer echt over iets gaat. Ik weet niet of jullie al iets gehoord hebben over 'De Smileybende'? Vast wel. Maar ik zal het nog ff een keer vertellen. Een vriendin van me zei laatst: 'Heb je het al gehoord? Ja, van de Smiley *gang*?' 'Huh? Wat voor *gang*?' 'Ja, een groepje van 6 Marokkaanse

jongens vallen meisjes lastig.’ ‘Waar heb je het over?’ ‘Ja, ik had gehoord dat die jongens meisjes van ongeveer 16 tot 20 jaar de keuze geven: “Wil je een smiley voor het leven? Of wil je verkracht worden?” En als je dan voor het voor een smiley kiest (want ja, ik neem aan dat je niet vrijwillig voor een verkrachting kiest) dan pakken ze een mes en dan maken ze inkepingen in je mondhoeken en zorgen ervoor dat die helemaal uitscheuren zodat je een glimlach voor het leven hebt.’ ‘Wááát? Dat is ziek!! Dat meen je niet.’ Ik was helemaal van slag. Ik schrok me dood. ‘Maar hoe weet je dat dan?’ ‘Ja, een vriendin van een vriendin van me, daar is het bij gebeurd.’ Ze vertelde me ook dat ze nu in Breda en Leiden, Den Haag, Zoetermeer en nu ook in Delft actief zijn. Dus toen ik van gitaarles alleen naar huis moest, ben ik geloof ik in een recordtempo naar huis gefietst. Ik vertelde thuis van het belachelijke verhaal. Mijn moeder was eerst ook heel geshockt, maar ze twijfelde een beetje aan het verhaal. Toen ik er laatst weer over na zat te denken, dacht ik bij mezelf: misschien is het gewoon niet waar, misschien is het wel weer zo’n verhaal om Marokkanen in een kwader daglicht te brengen. [...]

Op internet vindt Nadieh een nieuwsverhaal dat de Smileybende afdoet als het nieuwste broodje aap. Het kan haar niet volledig overtuigen:

Het hield met toch wel bezig en nadat ik vandaag een mailtje heb gekregen, dat het smileyverhaal helemaal niet waar zou zijn, wilde ik er toch het fijne van weten. Ik ging ff naar Google en typte in ‘smileybende’. Ik kwam als eerste uit op de site van nepwaar-

schuwing.nl. Toen ik daar heen ging en op het kopje ‘Smileybende’ klikte, zag ik een reactie van een meisje die iemand kende die iemand kende waarbij het echt was gebeurd. Zij beweerde dus dat het echt waar was. Ik wou het dit keer niet klakkeloos aannemen, dus klikte ik ergens helemaal onderin op ‘Voor een toelichting, lees een artikel hier-over op nu.nl. Klik hier.’ Ik klik braaf op ‘klik hier’ en toen kreeg ik een artikel te lezen over de Smileybende. Het kwam er op neer dat het een of andere mythe was, die ongeveer 60 jaar geleden in Engeland was verzonnen en waar nu al heel veel varianten (onder andere racistische varianten) op verzonnen waren. De mythe was overgewaaid en via Frankrijk naar Nederland gekomen. Mijn moeder vertelde me dat als het echt waar was ‘dat het dan allang op het nieuws of tv zou moeten komen.’ Ik weet nou nog steeds niet helemaal wat ik moet geloven. De een zegt dat het waar is, en de andere weer van niet. Het enige wat ik wel weet, is dat ik nog niemand heb gehoord of heb gezien waar het echt bij gebeurd is. Het is altijd een vriendin van een vriendin, van een vriendin van een vriendin...

De discussie die deze scholiere met zichzelf voerde, herhaalde zich duizenden keren op schoolpleinen, in studentenhuisen en op internetfora. Nepwaarschuwingen per e-mail werden massaal doorgestuurd (enkele exemplaren in mijn verzameling bevatten honderden mailadressen) en woekerden rond op internetfora. Door te zoeken op Usenet, in weblogs en op elektronische prikborden kon ik bijna honderd discussies verzamelen over de Smileybende, waaraan in totaal bijna duizend personen deelnamen.

1 Een eerdere versie van dit artikel is gepresenteerd als paper op het 22ste congres 'Perspectives on Contemporary Legend', Universiteit van Wales, Aberystwyth, 21-24 juli 2004.

2 T. Shibutani, *Improvised news. A sociological study of rumor* (Indianapolis/ New York: Bobbs-Merril, 1966).

3 Peter Burger, 'Mediahypes, moderne sagen en ander mediakwalen. Ter inleiding', in: Peter Burger & Willem Koetsen-

ruijter (red.), *Mediahypes en moderne sagen. Sterke verhalen in het nieuws* (Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2004) 16-19.

4 E. Oring, 'Legend, truth, and news', *Southern Folklore* 47 (1990) 163-177. Zie ook Peter Burger, 'Nieuws is een verhaal. Moderne sagen in nieuwsmedia', in: Burger & Koetsenruijter, *Mediahypes en moderne sagen*, 71-93.

5 Linda Dégh, 'Conduit-Theory', in: K.

Ranke, H. Bausinger, W. Brückner e.a. (eds), *Enzyklopädie des Märchens* (Berlijn/ New York: Walter de Gruyter, 1981), deel 3, kol. 124-126.

6 <http://wieisnadieh.blogspot.com>, 29 oktober 2003 (bezocht op 6 november 2006). In deze en overige sageteksten zijn evidente typ-, spel- en interpunctiefouten stilzwijgend verbeterd.

In verscheidene plaatsen ontving de politie telefoontjes van burgers die om informatie vroegen over de bende. Hoewel de politie in de meeste gevallen de dreiging ontkende, heeft zij ook meegeholpen het verhaal te verspreiden. In antwoord op een vraag van een verslaggever zei een politieagent uit Zaltbommel dat de bende niet had toegeslagen in zijn district, maar wel een slachtoffer had gemaakt in Roosendaal.⁷ Daar was echter niets van dien aard voorgevallen, al zochten twee Roosendaalse rechercheurs nog steeds naar bewijzen enkele weken nadat het verhaal was ontkracht door andere politiekorpsen en door een regionale krant.⁸

Ook andere autoriteiten toonden zich slecht geïnformeerd. Een medewerkster van de directie asiel- en migratiezaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken voegde haar naam en adres toe aan een kettingmailtje over de Smileybende, waarmee de waarschuwing voor een allochtone

jeugdbende de schijn van officiële goedkeuring kreeg.

De media besteedden ruimschoots aandacht aan de sage. Kranten – met name de regionale en plaatselijke dagbladen, lokale, regionale en nationale radio en regionale en nationale televisie brachten items over de Smileybende: het was een aantrekkelijk item voor journalisten, die met hun berichtgeving onbedoeld de geruchten aanwakkerden.⁹

Als waarnemer verkeerde ik in een fortuinlijke positie: Leiden, de stad waar ik woon en werk, was een van de gemeenten waar de Smileypaniek begon, en studenten behoorden tot de actiefste traditiedragers. Een van mijn studenten journalistiek attendeerde me op de sage, andere studenten en vrienden voorzagen me van telkens nieuwe varianten, evenals de journalisten die me belden om commentaar te vragen.

Kop en eerste twee kolommen van dit voorpaginabericht uit het *Leidsch Dagblad* (27 september 2003) suggereren dat de Smileybende werkelijkheid is. De hoofdredacteur heeft later de lezers zijn excuses aangeboden voor deze paniekzaaijerij.

- 7 Henk Verhagen, ““Verminking houdt Bommel in de greep.” Burgemeester: “Er is niks van waar””, *Brabants Dagblad* (9 oktober 2003).
- 8 Silvan Schoonhoven en Robbert Minkhorst, ‘Sidderen voor “Eeuwige Glimlach”’, *Leidsch Dagblad* (27 september 2003); ‘De Smileybende: ernst of slechte grap?’, *BN/De Stem* (3 oktober 2003)
- 9 De bijdragen van verschillende

media aan de verspreiding van de sage vormen het onderwerp van Peter Burger, ‘Pompieri o piromani? I media come oppositori o propagatori di voci e leggende’, in: Paolo Toselli & Stefano Bagnasco (red.), *Le nuove leggende metropolitane* (Rome: Avverbi, 2005) 101-119, en van Peter Burger, *De jacht op de Veluwepoema. Sagen en geruchten uit het moderne leven* (Amsterdam: Prometheus, 2006) 108-117.

De sage verspreidde zich in een veelheid van varianten. Het aangrijpendste deel, de verminking, werd door de meeste vertellers aangeduid als *smiley*. Slachtoffers zouden dat woord volgens een deel van de vertellers opvatten als het aanbod van een ecstasytablet met een afbeelding van een smiley erop. De messnede van oor tot oor heette afwisselend *eeuwige glimlach* en *engelenlach*, maar ook was sprake van een *schaakbord* (een kriskrasmotief van messneden) en een *sad* (wat me werd uitgelegd als ‘twee verticale sneden van de mondhoeken naar beneden’).

De strikvraag luidde meestal: ‘Een groepsverkrachting of een smiley?’ Verder hoorde ik: ‘Wil je liever lachend of huilend naar huis?’, ‘Een smiley, een schakbord of een verkrachting?’ en ten slotte ‘Wil je verkracht worden of lachen voor de rest van je leven?’

De identiteit van de slachtoffers en hun aantal waren onderwerp van speculatie. De meeste verhalen gingen over aanvallen op individuele meisjes en vrouwen, maar volgens een van de vroegste nieuwsberichten, uit Roosendaal, zou de bende het juist voorzien hebben op paartjes.¹⁰ In een bus vertelden twee Marokkaanse meisjes elkaar – terwijl een student van me meeluisterde – dat je lot afhing van je uiterlijk: dikke meisjes kregen de *smiley*, slanke werden verkracht en kregen dan de *sad*.¹¹ In een actualiteitenrubriek op tv meldde een Rotterdamse scholier: ‘Ik heb laatst gehoord dat ze in Dordrecht zouden zijn of zo, dat ergens op een tunneltje was geschreven: nog achttien meiden te gaan, dan gaan we naar een andere stad, of zo.’¹²

In een versie die herinnert aan de bekende Amerikaanse sage over maniakken die met Halloween scheermesjes of gif in snoep verstoppen dat ze aan kinderen uitdelen,¹³ verschoof de identiteit van de slachtoffers van adolescente meisjes naar kinderen in de basisschoolleeftijd. Deze zouden gegrepen worden door de bende als ze met kinderpostzegels langs de deur gingen. Deze versie sloeg niet aan, waarschijnlijk omdat hij te laat verscheen, in november, toen de interesse in het verhaal al afnam.

In weer een andere versie was het mes besmet met het hiv-virus. De dader was de pooier van het meisje of haar ex-vriendje. Of het slachtoffer behoorde zelf tot een minderheidsgroep: ze kwam uit een woonwagenkamp en had geen aangifte gedaan omdat haar familie wraak zou nemen op de bende; dit verklaarde waarom de politie niet op de hoogte was van

de misdaad. Volgens anderen wist de politie wel degelijk wat er gaande was, maar hield ze dit onder de pet uit angst voor rassenrellen.¹⁴

Aanvankelijk vertoonde ook de identiteit van de daders enige variatie. Op 18 and 19 september 2003, toen de sage een week of drie circuleerde in Nederland, vroeg ik alle 56 studenten van onze opleiding een enquête in te vullen. Veertien kenden het verhaal, maar slechts twee hadden iets gehoord over de identiteit van de daders: een noemde Marokkanen, de ander Antillianen. Spoedig echter wees de meerderheid van de vertellers Marokkanen aan als dader.¹⁵

In Nederland zijn deze jaren jonge Marokkanen de meest in het oog springende deviante groep: zij zijn, in de termen van Stanley Cohens baanbrekende boek over morele paniek, de *folk devils* in het Nederland van nu.¹⁶ De sage over de Smileybende is echter geen exclusief Nederlands verhaal: het is slechts het Nederlandse ecotype¹⁷ van een internationaal verbreide sage. In andere landen vervullen andere groepen de rol van de boeman in deze sage.

Van Antwerpen tot Glasgow: sagen over jeugdbendes met messen

Waar is de sage van de Smileybende ontstaan? Jongeren noemen verschillende iconen uit de populaire cultuur als mogelijke inspiratiebronnen, zoals de wrede glimlach van de Joker uit Batman, vertolkt door Jack Nicholson, of Ichi the Killer, de held uit de gelijknamige cult-film van Takashi Miike (2001), die de rook van een sigaret kan uitblazen door zijn ingescheurde mondhoeken. De wortels van het verhaal liggen echter elders: dichterbij het doel waren degenen die de Chelsea Smilers noemden, legendarische

De held uit de cult-film van Takashi Miike (2001), door jongeren genoemd als inspiratie voor de Smileybende, kan de rook van een sigaret uitblazen door zijn ingescheurde mondhoeken.

voetbalhooligans die Engeland terroriseerden in de jaren 1980, maar die nog steeds een verrassende bekendheid genieten onder Nederlandse jongeren.

De genealogie van de Smileybende is te traceren tot in het midden van de vorige eeuw. Sagen over jeugdbendes die hun slachtoffers verminkten met messen hebben in een aantal West-Europese landen gecirculeerd sinds ze voor het eerst opdoken in Schotland in de jaren 1950. Varianten zijn ook gemeld uit de VS in de jaren 1950 en 1960. De volgende lijst biedt een overzicht in omgekeerd chronologische volgorde.

België, 2002-2004

In Vlaanderen circuleerde de sage van de *engelenlach* of de *eeuwige glimlach* van november 2002 tot april 2003, met een opleving begin 2004. Het verhaal dook op in de context van etnische spanningen tussen Noord-Afrikaanse immigranten, autochtone Vlamingen en joden. In november 2002 braken er rellen uit in Antwerpen toen een Marokkaanse man tijdens de Ramadan werd doodgeschoten door zijn Belgische buurman. Een deel van de Marokkaanse gemeenschap zag de daad als een racistische moord.

In Vlaanderen circuleerde de sage over de engelenlach in twee spiegelbeeldige versies: Vlaamse jongeren vreesden Marokkaanse jeugd-

bendes, terwijl Marokkaanse meisjes bang waren voor aanvallen door Vlaamse racisten.¹⁸ Evenals in Nederland waren waarschuwingen per e-mail een drijvende kracht achter de verspreiding.

Voordat het verhaal Vlaanderen bereikte, zaaide het paniek in Wallonië. Hier gingen vanaf september 2002 geruchten over een bende bestaande uit zwarten, of, in andere versies, Noord-Afrikanen.

Frankrijk, 1999-2004

De Belgische sage was het vervolg op een Frans verhaal over de Bende met de Witte Petten, dat van november 1999 tot februari 2000 werd doorverteld door schoolmeisjes in Bretagne en werd gemeld door regionale kranten. Als benedeleden werden afwisselend inwoners van Marseille, voetbalhooligans en Turken genoemd. Ze waren gekleed in het wit, droegen witte petten en reden in een witte Mercedes. Om te verhullen dat ze had gespijbeld, sneed een meisje zichzelf in het gezicht en loog dat ze was ontvoerd door de bende.¹⁹ In 2006 worden er nog steeds vragen over de ‘sourire de l’ange’ gesteld op Franse weblogs. Ook speelt het verhaal een rol in de gelijknamige roman van Emilie Freche, *Le sourire de l’ange* (2004).

Eerdere Franse incarnaties van de sage wezen skinheads aan als de daders. In oktober 1990 ging het gerucht rond dat een Jonge Communiste

10 ‘Politie onderzoekt verontrustende mails’, *Internetbode* (19 september 2003), op: <http://www.internetbode.nl/diversen/278962291100735.bsp> (bezocht op 20 september 2003).

11 Marijn Roos, e-mailbericht, 20 oktober 2003.

12 *Editie NL*, RTL4, (30 oktober 2003).

13 Sylvia Grider, ‘The razor blades in the apples syndrome’, in: Paul Smith (red.), *Perspectives on Contemporary Legend. Proceedings of the Conference on Contemporary Legend, Sheffield, July 1982* (Sheffield: Centre for English Cultural Tradition and Language, 1984) 128-140; Joel Best, *Threatened Children. Rhetoric and Concern about Child-Victims* (Chicago: University of Chicago Press, 1990) 131-150.

14 De jongste versie van de sage dook op na de moord op Theo van Gogh op 4 november 2004. Volgens een verhaal dat circuleerde als e-mail, in chatsessies en als sms-bericht, hadden twee buitenlanders een meisje verkracht en met een

scheermes deze woorden in haar huid gekerfd; ‘Nederlanders, dit is jullie toekomst.’ Volgens een andere versie was het meisje Turks en waren de aanvallen Nederlands. (Burger, *De jacht op de Veluwepoema*, 101-103)

15 Dit is een treffend voorbeeld van het ‘Goliath-effect’, een term gemunt door de Amerikaanse socioloog Gary Alan Fine (*Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1992) 141-163. Volgens Fine wordt het bedrijf of product met het grootste marktaandeel vaker genoemd in sagen en geruchten dan louter op basis van dat marktaandeel te verwachten valt. Als gevolg daarvan zullen sagen en geruchten die aanvankelijk over een kleiner bedrijf of product gaan, zich op den duur hechten aan de marktleider.

16 Stanley Cohen, *Folk devils and moral panics. The creation of the mods and the rockers*, (Londen/New York: Routledge,

2002) (eerste druk 1972).

17 William M. Clements, ‘Oikotype/oikotype’, in: Thomas A. Green (red.), *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art* (Santa Barbara [etc.]: ABC-Clío, 1997), vol. 2, 604-605.

18 Patricia Turner heeft de aandacht gevestigd op deze spiegelbeeldige sagen en geruchten waarbij groepen die tegenover elkaar staan dezelfde verhalen vertellen over elkaar. Zij doopte dit fenomeen een ‘Topsy-Eva-cyclus’, naar de kinderpoppen die je op twee manieren kunt vasthouden: als de zwarte, slordige Topsy, of omgekeerd, als de blanke, goed verzorgde Eva (*I Heard it through the Grapevine. Rumor in African American Culture* (Berkeley: University of California Press, 1993) 31, 48, 50-51).

19 Véronique Champion-Vincent & Jean-Bruno Renard, *De source sûre. Nouvelles rumeurs d’aujourd’hui* (Parijs: Payot, 2002) 249-250.

door skinheads was verminkt: in haar ene wang was een hakenkruis gekerfd, in de andere 'de glimlach des doods'. In de zomer van 1980 gonsde het onder Noord-Afrikanen in de *banlieus* van de geruchten over skinheads die zwangere vrouwen zouden verkrachten en meisjes en kinderen in stukken sneden.²⁰

In Frankrijk is de verminking behalve als engelenlach bekend als 'sourire kabyle', dat wil zeggen *Algerijnse glimlach*.²¹ De 'sourire kabyle' genoot al bekendheid sinds de Algerijnse oorlog in de jaren 1950, toen de opstandelingen Franse kolonialen en Algerijnse collaborateurs straffen door hen de keel door te snijden, de geslachtsdelen af te hakken en in de wond te stoppen.

Groot-Brittannië en Schotland, 1950-2001

In 2001 circuleerden verhalen over de Smileybende ook in Noord-Engeland. Zo plaatste James Whitehead uit Manchester op 12 december 2001 het volgende bericht op het forum van *Fortean Times*, een tijdschrift en een website gewijd aan het monster van Loch Ness, UFO's, graancirkels en andere anomalieën:

Salford's Inspection and Advisory Service has circularized schools in the area with an Alert dated 29th November. Text as follows: 'There are rumours circulating around the city that a gang of youths calling themselves Smilies are targeting schools. They are reported to place razor blades in the mouths of victims then hit them in the face so the blades cut their cheeks. Information has come from The Albion High School who have been contacted by a number of parents anxious about the rumours around the area.

The rumours are unconfirmed but it would be as well to be on the alert in case there is any truth in them. Obviously the Police need to be contacted if there is concern...' This appears to be an UL [urban legend, PB], especially as there are no known victims of the cult. [...] ²²

Een andere bezoeker van de website liet weten dat hij hetzelfde verhaal had gehoord in de omgeving van Sheffield.

In Schotland kwamen kinderen van de basisschool in 1991 en 194 thuis met verhalen over als clowns verklede kidnappers. Volgens sommige kinderen verminkten de ontvoerders

de gezichten van hun slachtoffers met de bekende messnede.²³

In 1989 leefden leerlingen van middelbare scholen in Zuid-Londen, delen van Kent en andere delen van Engeland in angst voor de *Chelsea Smilers*. Net als de leden van de Smileybende legden deze hooligans hun slachtoffers een vraag voor: 'Ben je voor Chelsea?'²⁴ In een aantal varianten rijden de Smilers rond in een busje met een smiley-teken op de zijkant.²⁵ De Chelsea Smile is ook genoemd als de straf van de IRA voor verraders²⁶ en als een praktijk van de Londense penoze.²⁷

In Skelmersdale (Lancashire) vroeg de Groene (of Rode) Jasjesbende in 1971 aan slachtoffers of ze jarig waren. Als ze ja zeiden, kerfden de benedeleden de woorden 'Happy birthday' in hun rug. In 1971 en 1972 speelde de Groene Jasjesbende uit Liverpool boter, kaas en eieren op het gezicht van slachtoffers. Een andere bende uit Liverpool stelde in dezelfde periode de strikvraag: 'Kan je moeder naaien? Ja? Nou, laat haar dit maar naaien!' ²⁸ Een andere Britse sage uit het midden van de jaren 1970 ging over een man die zijn slachtoffers vroeg: 'Weet je de weg naar het ziekenhuis?' Als ze 'nee' zeiden, sneed hij met een mes hun gezicht open en zei: 'Dan kun je nu beter gaan uitzoeken waar het is.' Als ze 'ja' zeiden, sneed hij ook hun gezicht open: 'Dan weet je waar je naartoe moet...' ²⁹

Ten slotte gingen in het Glasgow van de jaren 1950 geruchten rond over met scheermessen gewapende *gangs*, die op het gezicht van hun slachtoffers een bloederige glimlach achterlieten, beter bekend als de *Glasgow Grin*.³⁰

De Verenigde Staten, 1950-1969

Het sagenmotief van de met messen bewapende jeugdbende is ook buiten West-Europa verspreid. In New York waarschuwden scholieren elkaar in de jaren 1950 voor de Fordham Baldies, een bende uit de Bronx die het gemunt zou hebben op schoolkinderen. De Baldies waren skinheads *avant la lettre*: de benedeleden waren allemaal kaal, volgens de een omdat de ze hun haar afschoren, volgens de ander omdat ze allemaal aan dezelfde ziekte leden. Het lot van hun slachtoffer was mild vergeleken bij dat van de Smiley-slachtoffers: ook die werden kaalgeschoren.³¹

Eind jaren 1960 gingen in Philadelphia geruchten over een gang die dezelfde *modus operandi* had als zijn Europese tegenhangers:

Toen ik op school zat in Philadelphia – in 1968 of 1969, ik was 12 of 13 – hadden we een gerucht dat *gangs* van motorrijders de school in zouden komen en met een scheermes boter, kaas en eieren zouden spelen op de gezichten van de kinderen. Het ging zo ver dat alle leerlingen hun ouders belden om ze op te komen halen. Dat duurde maar één dag, maar we waren nog weken lang bang. In die tijd waren *gangs* in Philadelphia heel machtig en om op school te komen moest je door hun territorium. En er waren leerlingen die op school kwamen met echte wonden. Bendeleden waren eigenlijk alleen geïnteres-

seerd in rivaliserende bendes, maar ze gebruikten onder elkaar autoantennes als wapens en je kon de wonden daarvan zien bij leerlingen die zelf lid waren van een bende. (Amerikaanse informante, 21 juli 2004).

Wat al deze sagen gemeen hebben is de identiteit van de daders (een bende met een opvallend uiterlijk, waarvan de leden vaak rondrijden in een opvallende auto), hun minderjarige slachtoffers, de strikvraag, de barbaarse verminking en de paniek die ze veroorzaken onder scholieren en studenten.

20 Véronique Campion-Vincent & Jean-Bruno Renard, *Légendes urbaines. Rumeurs d'aujourd'hui* (Parijs: Payot, 1992) 230-235.

21 Strikt genomen is Kabylïë een bergachtig gebied in Algerije.

22 <http://www.forteantimes.com/forum/viewtopic.php?t=1621&start=0&postdays=0&postorder=asc&highlight=chelsea+smile> (bezocht 26 november 2006).

23 Sandy Hobbs & David Cornwell, 'Killer Clowns and Vampires: Children's Panics in Contemporary Scotland', in: Hilda Ellis Davidson & Anna Chaudhri, *Supernatural Enemies* (Durham Carolina Academic Press: 2001) 209. Verhalen over clowns die kinderen ontvoerden, deden ook in Nederland de ronde. Het bekendst zijn de clowns uit de affaire-Oude Pekela in 1987: zie Benjamin Rossen, *Zedenangst. Het verhaal van Oude Pekela* (Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger, 1989) en Tjalling A. Beetstra, 'Massahysterie in de Verenigde Staten en Nederland. De affaire rond de McMartin pre-school en het ontuchtscandaal in Oude Pekela', in: Burger & Koetsenruijter, *Mediahypes en moderne sagen*, 53-69. Maar ook daarna spookten deze clowns nog rond in Nederland: in 1988 of 1989 waren kinderen op een Katwijkse school bang voor clowns in een

wit busje die kinderen meenamen (Marije Sneijders, persoonlijke mededeling, september 2006).

24 Op het forum van *Forteant Times* herinnert iemand zich op 13 april 2002 in een discussie over de 'griezeligste *urban legend*' dat de Chelsea Smilers shirts droegen van Liverpool. In het nauw gedreven slachtoffers antwoordden daarom op de vraag voor welke club ze waren: 'Liverpool', waarop de Smilers hun shirts uittrokken en de kleuren van Chelsea daaronder onthulden. Daarna spleten ze het gezicht van het slachtoffer open met een plastic telefoonkaart.

(<http://www.forteantimes.com/forum/viewtopic.php?t=2430&postdays=0&postorder=asc&highlight=chelsea+smile&start=30> (bezocht 26 november 2006)).

25 Steve Roud, 'Chelsea Smilers: Interim Report on a Gang-Violence Rumor', *FOAF-Tale News* 15 (1989) 1-2.

26 Een van mijn informanten noemde het verband met de IRA.

27 Op het *Forteant Times* forum vertelt een bezoeker op 2 juli 2004 een broodje-aapverhaal over de praktijken van een bende uit de Londense East End: 'They called it the Smiley. Take one cutlass or similarly sharp, long blade, open the victim's mouth and insert blade horizontally. Pull the blade back between the teeth

until it reaches the jawbone, then tilt up and pull slightly. The result is a deeply unpleasant scar and what appears to be a Smiley face.'

(<http://www.forteantimes.com/forum/viewtopic.php?t=15847&postdays=0&postorder=asc&highlight=east+end+gangland&start=15>, bezocht 26 november 2006).

28 Roud, 'Chelsea Smilers.'

29 *Forteant Times* forum, 16 december 2001 (<http://www.forteantimes.com/forum/viewtopic.php?t=1621&highlight=bloke+slash+hospital&sid=6f5bde64d70848467e0676eca2ffc8d0>, bezocht 26 november 2006).

30 Roud, 'Chelsea Smilers.' Minder ernstig was de Glasgow Kiss: een humoristisch eufemisme voor een kopstoot.

31 Ethel Portnoy, *Broodje aap. De folklore van de post-industriële samenleving* (Amsterdam: De Harmonie, 1980) 66-67, 187; Barry Wellman, 'Networking Canada. Talk Given on the Occasion of Receiving the Canadian Sociology and Anthropology Association's Outstanding Lifetime Achievement Award May 28, 2001. How the Fordham Baldies Showed The Way', op: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/csaa-awardtalk/csaa-awards-talk.htm> (bezocht op 22 november 2006).

Morele paniek over zinloos geweld, etnisch geweld en groepsverkrachting

De ‘werkzame bestanddelen’ van het Nederlandse ecotype van deze sage – een etnische jeugdbende, zinloos geweld en groepsverkrachting – zijn alle drie terug te vinden in de morele paniek over etnisch geweld die vorm kreeg in de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw. Centraal in deze paniek zijn zorgen over ‘nieuwe’ misdaden³² die worden gepleegd door Marokkaanse jongeren: zinloos geweld en groepsverkrachting.³³

In de tweede helft van de jaren 1990 werden Nederlanders zich bewust van zinloos geweld als een nieuw en dringend sociaal probleem.³⁴ De sleutelgebeurtenissen die de beeldvorming bepaalden, volgden over het algemeen dit sjabloon: in een publieke ruimte (een parkeerplaats, een straat) komt een jongeman in een conflict tussen beide. Hij vraagt een groep adolescenten respect te tonen voor een oudere vrouw, te stoppen met iemand te mishandelen of op te houden met een fiets in elkaar te trappen. Hierop keren de jongemannen die hij op hun gedrag aanspreekt zich tegen hem en schoppen, slaan of steken hem dood.³⁵ De moord wordt herdacht met geïmproviseerde altaartjes langs de kant van de weg, massa’s bloemen (‘een ware bloemenzee’, is de graag gebruikte metafoor) en een stille tocht, met de burgemeester van de plaats waar het delict gebeurde aan het hoofd. Deze verhalen en rituelen verheffen de slachtoffers tot een soort seculiere heiligen. Protesten tegen zinloos geweld groeiden uit tot een sterk gemediatiseerde sociale beweging, met als embleem het bij uitstek onschuldige en weerloze lieveheersbeestje.

In 2001 en 2002 verschoof de aandacht echter van de slachtoffers naar de daders: incidenten die voorheen het label ‘zinloos geweld’ zouden krijgen, werden nu door nieuwsmedia geduid binnen het frame van etnisch geweld. De nadruk kwam te liggen op de etnische herkomst van de daders.³⁶ Sleutelgebeurtenissen binnen dit nieuwsframe zijn de dood van René Steegmans in Venlo (22 oktober 2002), die werd doodgeschoten nadat hij iemand had gevraagd om respect te tonen voor een oudere vrouw; Anja Joos, gedood door personeelsleden van een Amsterdamse supermarkt die haar verdachten van winkeldiefstal (6 oktober 2003); en conrector Hans van Wieren van het Haagse Terra College, die werd dood-

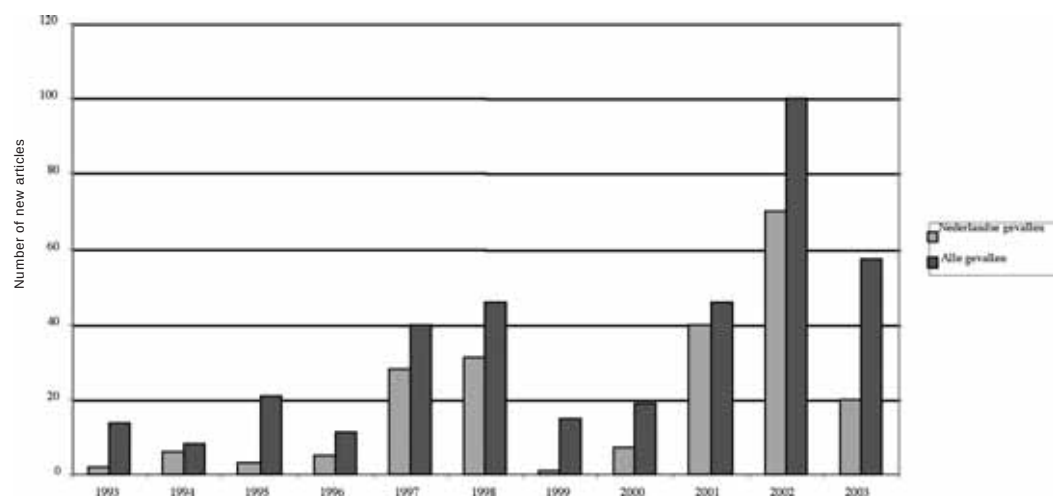
geschoten door een leerling die hij van school dreigde te sturen (13 januari 2004). Van Wieren werd neergeschoten door een Turkse adolescent; in de andere gevallen waren de daders Marokkaanse adolescenten.

Het aantal stille tochten nam af, stichtingen en andere burgerinitiatieven tegen zinloos geweld hielden op te bestaan. Na de aanslagen van 11 september 2001 werden de incidenten geplaatst in het kader van de mislukte integratie van allochtonen.³⁷ Tekenend voor deze verschuiving zijn de reacties op de dood van de 16-jarige Stephan Hendriksen, die werd neergestoken in Noordwijk op 21 september 2001, tien dagen na 11 september. De plaats van de moord was bedolven onder een zee van bloemen. Het slachtoffer werd herdacht met een stille tocht. Maar er was ook een ander geluid te horen. Hoewel de jongen was neergestoken door twee Nederlandse broers van 15 en 17 uit Oegstgeest, deden in Noordwijk geruchten de ronde over Marokkaanse daders. *De Telegraaf* (24 september 2001) presenteerde deze geruchten als nieuwsfeiten. Op grond van deze geruchten werd een islamitisch kinderdagverblijf beklad met hakenkruizen en White Power-tekens, en werden een moskee, huizen van asielzoekers en een snackbar met een Turkse eigenaar vernield.³⁸

In dit opinieklimaat is een bende Marokkanen die slachtoffers een gruwelijke en volkomen zinloze verminking toebrengt zonder meer plausibel. De sage van de Smileybende draait echter niet alleen om verminking, maar ook om groepsverkrachting. Dit weerspiegelt een ander aspect van de morele paniek over Marokkaanse bendes.³⁹ Groepsverkrachting is uiteraard geen nieuwe vorm van misdaad, maar de afgelopen jaren is de berichtgeving erover gegroeid (figuur 1), wat suggereert dat deze vorm van misdaad toenam.

De pieken in 1997 en 1998 zijn het gevolg van de intensieve berichtgeving over de vermeende betrokkenheid van de voetballer Patrick Kluivert bij een geval van groepsverkrachting. Opvallend genoeg was het feit dat Kluivert tot een etnische minderheid behoort destijds geen factor van belang. Latere berichten concentreren zich wel op groepsverkrachtingen door allochtone jongeren en thematiseren de etnische factor.

De piek in 2002 komt voor een belangrijk deel voor rekening van drie geruchtmakende *verzonden* gevallen van groepsverkrachting. Een daarvan

Figuur 1: Groepsverkrachting in vijf landelijke dagbladen (*de Volkskrant, Trouw, NRC Handelsblad, het Parool, Algemeen Dagblad*), 1993-2003.

betrof een dertienjarig meisje uit het Groningse Hoogezand, dat vertelde verkracht te zijn door acht Turkse jongens, die vervolgens het huis in brand staken. Het was voorpaginanieuws, maar na een week bleek dat ze de verkrachting had verzonnen en zelf de brand had gesticht.⁴⁰

Een ander blijk van de gestegen interesse voor groepsverkrachting is de verschijning van *twee* moderne sagen die om deze misdaad draaien: hoewel het tweede verhaal niet de reikwijdte en impact had van de Smileysage, verscheen in 2002 nog een sage over groepsverkrachting.

32 Joel Best, *Random Violence. How We Talk about New Crimes and Violence* (Berkeley: University of California Press, 1999).

33 Prostitutie onder dwang van *loverboys* kan aan deze lijst worden toegevoegd als derde 'nieuwe' vorm van misdaad. Deze zogenaamd nieuwe vorm van pooierschap heeft vooral sinds 2001 veel media-aandacht gekregen. Groepsverkrachting wordt in deze berichten regelmatig vermeld als middel om de wil van nieuwe slachtoffers te breken of om onwillige meisjes te straffen. Het eerste onderzoek naar *loverboys* vanuit een constructivistisch perspectief is Frank Bovenkerk e.a., *Loverboys of modern pooierschap* (Amsterdam: Augustus, 2006). Peter Burger en Willem Koetsenruijter gingen nader in op de rol van de nieuwsmedia bij de constructie van deze vorm van misdaad: 'Nieuws over *loverboys* komt uit klein kaartenbakje. Inhoudsanalyse van tien jaar berichtgeving in Nederlandse nieuwsmedia', lezing op het symposium *Misdaad in het nieuws: cijfers en verhalen*, Universiteit Leiden, 12 oktober 2006 (ongepubliceerd).

34 Peter Vasterman, *Mediahype* (Amsterdam: Aksant, 2004) 61-64.

35 De weergave van de gebeurtenissen kan worden aangepast aan het sjabloon. Als eenmaal een canonieke versie is ontstaan, hebben pogingen om die bij te stellen geen succes meer. Een van de bekendste slachtoffers van zinloos geweld, Meindert Tjoelker, leeft in de herinnering voort als de jongeman die werd doodgeschot op 12 september 1997, de nacht van zijn vrijgezellenfeest, omdat hij vier jongeren vroeg te stoppen met het vernielen van een fiets. In de eerste nieuwsberichten en in de rechtszaak wordt het voorval voorgesteld als een gevecht waarvoor Tjoelker zelf ten dele verantwoordelijk was. Zie Vasterman, *Mediahype*, 104-105, en Esther Barfoot, "'Het lijkt een complot om Tjoelker heilig te houden.'" De hardnekkigheid van een misverstand', *De journalist* (26 februari 1999) 16-18.

36 Vasterman, *Mediahype*, 127-128.

37 Japke-D. Bouma, 'Animo voor stille tocht tegen geweld is gesloten; Tien jaar na de moord op Joes Kloppenburg is men

verontwaardigd over andere thema's zoals terreur', *NRC Handelsblad* (17 augustus 2006).

38 Ook misdaadjournalist Gerlof Leistra duidt de daders in *Elsevier* abusievelijk aan als 'twee allochtone broers' ('Alle moorden van 2001' (19 jan 2002)). In het ANP-bericht over de rechtszaak van 21 december 2002 ('Twee jaar voor doodsteken 16-jarige') worden de volledige namen van de daders genoemd.

39 Er is nog geen Nederlandse studie verschenen waarin groepsverkrachting als etnische misdaad wordt beschouwd vanuit een constructivistisch perspectief. Een dergelijke studie is wel verricht in Frankrijk: de socioloog Laurent Mucchielli schreef over de groepsverkrachtingen door Noord-Afrikaanse jeugdbendes *Le Scandale des Tournantes. Dérives Média-tiques, Contre-enquête Sociologique* (Parijs: La Découverte, 2005).

40 Theo Meder, 'Levensechte leugens? Moslimvrees en allochtonenangst in de media', in: Burger & Koetsenruijter, *Mediahypes en moderne sagen*, 95-116.

'Het slachtoffer was zijn zus'

Onder de meer dan duizend verhaaltypen in mijn database met moderne sagen bevinden zich geen Nederlandse sagen over groepsverkrachting die dateren van voor 2002. Ook in de volksverhalenbank, de database van het Amsterdamse Meertens Instituut die op 6 november 2006 2696 teksten van moderne sagen bevatte, zijn geen verhalen over groepsverkrachting van voor 2002 te vinden.

Op 14 juni 2002 echter postte een meisje dat de *nickname* ‘Miss Rifia’ voert (waarmee ze te kennen geeft dat ze uit het Rifgebergte stamt) op het forum van marokko.nl het bericht ‘Lees en huil mee!!!!!!!!!!’;⁴¹

salamoe3alaikoem

Ik wil even iets meedelen.
Zoals we horen moeten meisjes van deze tijd zeer voorzichtig zijn.
En ik zal u meteen een waar gebeurd verhaal vertellen:

Op een dag stond een bende jongens op straat.
Allemaal verzameld en niets te doen,dus ze hebben een plan gezocht om iets te gaan uitspoken.
Ze zagen een meisje voorbij stappen en gingen er naartoe.
De jongens gooiden een zak over haar hoofd zodanig ze hen niet zou zien, en zij haar niet. Waarschijnlijk dachten ze: alles is o.k.
Ze brachten het meisje naar een garage en hebben haar verkracht. Eerst de eerste, dan de tweede, dan de derde, dan de vierde, dan de vijfde.
En toen de vijfde gedaan was, wou hij eens zien hoe het meisje eruit ziet.
Hij nam de zak omheen haar gezicht weg, en wat bleek: dat het zijn ZUSJE was!!!!!!

Een paar dagen na het ongeval kon het meisje niet meer samenleven met haar broer en heeft ze zelfmoord gepleegd.

dat ene meisje zal waarschijnlijk niet de enige zijn die zoiets heeft meegemaakt.
voor alle andere slachtoffers, denk eraan, ALLAHOE AKBAR!!!!

salamoe3alaikoem

In andere versies pleegt de broer zelfmoord, of schiet hij alle bendeleden dood, vervolgens zijn zus en ten slotte zichzelf.

Deze sage staat onder Amerikaanse folkloristen bekend als ‘The Frat Boy's Sister’ en circuleert daar vooral onder scholieren en studenten. Het gebeuren speelt zich af tegen de achtergrond van een feest op een vereniging van mannelijke studenten, een *frat party*; het slachtoffer is een meisje dat te dronken is om weestand te bieden. In de sage resoneren zorgen over *data rape* en stereotiepen over *fraternities* als haarden van seksuele misdragingen – groepsverkrachting inbegrepen. De afloop is niet zo gewelddadig als in de Nederlandse versies: de onthulling van de familierelatie tussen dader en slachtoffer besluit het verhaal.⁴²

'Het slachtoffer was zijn zus' vond ik elf maal op Nederlandse websites. Belangstelling voor het verhaal hangt samen met etniciteit: acht van de elf versies staan op sites voor jongeren uit etnische minderheden (Marokkaans, Turks, Somalisch en Hindoeistaans). In een maatschappij die groepsverkrachting voorstelt als een misdaad die vrijwel exclusief wordt gepleegd door jongens uit etnische minderheden, kunnen de hoofdpersonen uit deze sage alleen behoren tot een etnische minderheid. Als gevolg daarvan appelleert de sage het sterkst aan adolescenten uit etnische minderheden.

Ostension: de sage komt tot leven

De aandacht voor groepsverkrachting heeft de afgelopen jaren talrijke gevallen tot gevolg gehad van wat volksverhalenonderzoekers *ostension* noemen. Mensen interpreteren gebeurtenissen abusievelijk als bewijs voor de waarheid van een sage, voeren zichzelf op als hoofdrolspeler in een sage, of spelen een sage na.⁴³ Wanneer deze gevallen als feiten in het nieuws komen, versterken ze de verspreiding van de sage.

Ook de Smileysage riep gevallen van *ostension* op: op internetfora en in kettingmailtjes traden zogenaamde ooggetuigen en persoonlijke bekenden van vermeende slachtoffers over het voetlicht; op straat deden jongens zich voor als leden van de Smileybende; en twee meisjes presenteerden zichzelf, geïnspireerd door de sage, met bloed op hun gezicht als slachtoffer.

Op 6 oktober 2003 vertelde ‘Waus-Mod’, een 19-jarige gebruiker van het Tweakzone-forum voor computerfreaks hoe de Smileybende in zijn woonplaats Odijk het nichtje van zijn vriendin

aanviel, een meisje van twaalf. Vier Marokkaanse jongens hadden haar toegetakeld: ‘Haar hele gezicht lag open.’ De andere forumbezoekers waren ontzet, maar na anderhalf uur verhitte discussie greep de moderator in; hij had gebeld met de politie in Odijk en vernomen dat het hele verhaal verzonnen was. Opmerkelijk genoeg werd de haatzaaier niet van het forum verwijderd, maar kreeg hij slechts een reprimande en vonden de deelnemers elkaar in hun eensgezinde verontwaardiging over criminele Marokkanen.

In verschillende plaatsen speelden kinderen de sage na, al lieten ze het bij dreigementen. Op 29 oktober 2003 hield de politie in Rotterdam korte tijd twee jongens van 15 en 17 vast, die tegen een vrouw hadden gezegd dat ze moest kiezen tussen een verkrachting en een smiley.⁴⁴ In dezelfde stad werd columnist Hugo Borst met een smiley bedreigd door een Marokkaans jongetje van zes of zeven jaar.⁴⁵ In Roosendaal bedreigden jongens een vrouw met een smiley⁴⁶ en in Utrecht riepen jongens soortgelijke dreigementen naar een groep schoolkinderen.⁴⁷ Op een middelbare school in Naaldwijk raakten Nederlandse en Marokkaanse jongens slaags naar aanleiding van beschuldigingen over de Smileybende.⁴⁸

Op 28 oktober 2003 kwam een meisje van 16 in de middagpauze op school in Soest met krassen in haar gezicht. Ze vertelde dat ze was aangevallen door vier jongens met een mes. Er waren geen getuigen. In de krant werd het voorval in verband gebracht met de Smileybende, hoewel de politie dit ontkende: ‘Het meisje in

In enkele plaatsen speelden jongens het verhaal na, al bleef het bij bedreigingen (Rotterdams Dagblad, 29 oktober 2003).

Soest is nooit een voorstel gedaan van een smiley of een groepsverkrachting’, aldus politiewoordvoerder Meuleman.⁴⁹ Later bekende het meisje de aanval te hebben verzonnen, maar deze ont-hulling heeft nooit de media gehaald.⁵⁰

Het geval-Soest staat niet op zichzelf. Op 29 oktober 2003 vertelt een jonge voetbalfan op het forum van het PSV-netwerk dat een vriend van hem een meisje de klas in zag komen met een bloederige *smiley* op haar gezicht. Een dag

41 <http://forums.marokko.nl/archive/index.php/t-10392.html> (bezocht 6 november 2006).

42 Marianne H. Whatley & Elissa R. Henken, *Did you hear about the girl who...? Contemporary Legends, Folklore, and Human Sexuality* (New York-London: New York University Press, 2000) 143-158. Barbara Mikkelsen & David Mikkelsen, ‘Jen’s Embarrassment’, op: <http://www.snopes.com/risque/mistaken/jen.htm> (bezocht 22 november 2006).

43 Linda Dégh & Andrew Vazsonyi, ‘Does the Word “Dog” Bite? Ostensive Action: A Means of Legend Telling’, *Journal of Folklore Research* 20 (1983) 5-34. Bill Ellis,

Aliens, Ghosts and Cults. Legends we Live (Jackson: University Press of Mississippi, 2001); Meder, ‘Levensechte leuegens’; Theo Meder, *In graancirkelkringen. Een etnologisch onderzoek naar verhalen uit de grenswetenschap* (Amsterdam: Salomé/Amsterdam University Press, 2006) 241-316; Burger, *De jacht op de Veluwe-poema*, passim.

44 ‘Vrouw met een "smiley" bedreigd’, *Rotterdams Dagblad* (29 oktober 2003).

45 Hugo Borst, ‘Struisvogel’, *Algemeen Dagblad* (4 december 2003) 2; Hugo Borst, persoonlijke mededeling, 4 december 2003.

46 Persoonlijke mededeling van woord-

voerster Nicolette Bovenkerk, politie Roosendaal, 6 mei 2004.

47 Persoonlijke mededeling van Willem Koetsenruijter, 28 oktober 2003.

48 Persoonlijke mededeling van een van mijn studentes, september 2003.

49 ‘Met mes mishandeld’, *De Gooi- en Eemlander* (31 oktober 2003); Henk Runhaar, ‘Verminking meisje in Soest lijkt op gruwelijke “smiley”’. Rector van Grifftland College: “Het kán imitatiegedrag zijn”’, *Leidsch Dagblad* (25 november 2003).

50 Telefoongesprek met J. Baks, docent en indertijd vertrouwenspersoon op de school waar zich dit voordeed, 1 december 2006.

Rotterdams Dagblad, 29 oktober 2003.

later meldt hij dat het meisje in haar eigen gezicht had gesneden om haar klasgenoten bang te maken.⁵¹

Twee andere gevallen van *ostension* waren niet expliciet verbonden met de sage van de Smileybende, maar verraden wel de invloed van verhalen over bendes met messen. Op de ochtend van 25 oktober 2003 verdween een jonge Marokkaan op zijn krantenroute in Gouda. Gouda heeft een grote Marokkaanse bevolkingsgroep, maar deze jongen moet ook in zijn woonplaats een opvallende verschijning zijn geweest in zijn wijde, witte islamitische kleding. De politie startte een zoektocht. 's Middags meldde de jongen zich op het politiebureau van Roosendaal, waar hij vertelde dat hij door twee mannen was ontvoerd in de achterbak van een donkere Volvo. Zij uitten racistische verwensingen, sneden hem in zijn gezicht met een slagersmes en dreigden hem te slachten ‘zoals jullie schapen slachten’. Twee weken later bekende het slachtoffer dat hij die dag zelfmoord had willen plegen, daar vanaf zag en de ontvoering verzon om zijn afwezigheid te verklaren.⁵²

Tenslotte meldde *De Telegraaf* op 1 maart 2004 (drie maanden nadat de Smileypaniek was verdwenen) dat in Alkmaar een meisje van 16 bij klaarlichte dag was verkracht door drie of vier mannen. De daders staken ook een mes in de vagina van het meisje.⁵³ In andere kranten was over dit voorval niets te vinden. Een woordvoerder van de politie te Alkmaar bevestigde mijn vermoedens: ‘We zijn er voor 99% zeker van dat ze het heeft verzonnen’, vertelde hij me. ‘Het meisje lijdt aan het borderlinesyndroom.’ Om te voorkomen dat media-aandacht voor de

verzonnen verkrachting de tragedie voor het meisje en haar familie alleen maar zou vergroten, had de politie zelf media benaderd met het verzoek het verhaal uit het nieuws te houden.⁵⁴

Deze ostensieve daden werden opgeroepen door de sage en versterkten het geloof in de waarheid daarvan.

De Telegraaf, 9 oktober 2003.

Ook het Leidse huis-aan-huisblad *Het op Zondag* ontmaskerde de Smileybende als een broodje aap (9 november 2003).

Voorzorgsmaatregelen tegen een denkbeeldige dreiging

In Nederland dook de sage van de Smileybende het eerst op in het zuidwesten: in Roosendaal, Den Haag, Rotterdam, Leiden en Naaldwijk.⁵⁵ Waarom juist daar? Ik kan alleen de gissing wagen dat de sage Roosendaal, de meest zuidelijke van deze plaatsen, als eerste trof door de nabijheid met Vlaanderen, waar de sage de ronde deed enkele maanden voor hij in Nederland opdook. Een grondiger onderzoek naar de plaatselijke omstandigheden zou mogelijk aan het licht brengen waarom de inwoners van deze steden ontvankelijk waren voor deze sage en anderen niet.

Ik kan zo'n verklaring wel bieden voor het geval van Leiden. De Leidse studentenbevolking was al voorbereid op de Smileybende door een aantal verhalen over aanrandingen die plaatsgrepen in 2001 en 2002. Op 21 februari 2001 werd een studente om vier uur 's nachts door twee mannen

aangerand in een van de winkelstraten in het centrum van Leiden. Twee weken later, op 4 maart, werd een studente overdag een auto in getrokken en betast door een aantal mannen. Geen van beide gevallen is opgelost. In reactie op deze aanrandingen lieten studentenverenigingen waarschuwingen uitgaan en drongen ze er bij hun leden op aan om voorzorgsmaatregelen te ne-

51 [Bron en URL invullen]

52 'Racisme speelt rol bij ontvoering', *Algemeen Dagblad* (1 november 2003); 'Goudse krantenjongen verzon zijn ontvoering', *Algemeen Dagblad* (7 november 2003); 'Liegende krantenbezorger moet schade vergoeden', *de Volkskrant* (21 juli 2004).

53 'Meisje (16) verkracht door groep', *De Telegraaf* (1 maart 2004).

54 Telefoongesprek, 6 mei 2004.

55 Burger, 'Pompier o piromani?'

men: ‘Wees een heer en escorteer.’ Er gingen geruchten dat niet twee, maar vier studentes waren aangerand.⁵⁶

In de nacht van 27 mei 2002 zei een studente dat ze na een bezoek aan de sociëteit in een busje was getrokken en was verkracht door drie mannen. Vrouwelijke studenten die de nabije studentenvereniging verlieten, werden thuisgebracht door de politie. Het slachtoffer wilde geen aangifte doen en de woordvoester van de Leidse politie zei dat deze ‘geen inschatting [kan] maken van het waarheidsgehalte’.⁵⁷ Ik vat deze laatste verkrachtingsgeschiedenis op als een daad van *ostension*, waarbij het verhaal geïnspireerd lijkt door het bekende sagenmotief van het busje met benedeleden (zoals bij de eerder besproken Killer Clowns en Chelsea Smilers).

De onrust ging opnieuw gepaard met geruchten. In september 2003 vertelde een studente mij dat er geruchten rondgingen over een bende verkrachters die rondreed in een wit busje, en die het voorzien had op vrouwelijke leden van studentenverenigingen, die te herkennen zijn aan hun jacks met geborduurde jaarclubnamen. Ik kon niet achterhalen of dit gerucht voorafging aan de verkrachting in mei 2002 of erop volgde. Zeker is wel dat deze derde zaak de geruchtenvorming versterkte: in de weken erna gingen geruchten dat wel vijf studentes ’s nachts zouden zijn verkracht onderweg van de studentenvereniging naar huis. De kwestie was onderwerp van overleg in de gemeenteraad. Hoewel een van de PvdA-raadsleden, Marije van den Berg, zelf destijds studente, de affaire typeerde als ‘massahysterie’, verlangde de voorzitter van de PvdA-fractie, Conny Broeyer, in de raadscommissie Bestuur en Veiligheid dat de politie in kaart bracht hoe onveilig Leiden was voor studentes.⁵⁸

De politie probeerde de zorgen weg te nemen: er was geen sprake van een serieverkrachter, laat staan van een bende serieverkrachters. Maar toen een jaar later de verhalen over de Smileybende arriveerden, herleefde de angst en grepen studentenverenigingen terug op de beproefde voorzorgsmaatregelen: ze sloegen alarm door op prikborden berichten op te hangen over het nieuwe gevaar, maanden de heren weer aan om de dames te escorteren – en droegen zo het hunne bij aan de verspreiding van de sage.

Conclusie

In het publieke vertoog over etnische misdaad zijn sagen, geruchten en nieuws nauw met elkaar verbonden. Deze casestudy van Nederlandse sagen en geruchten over groepsverkrachting in de periode na de aanslagen van 11 september 2001 omvat gevallen van nieuwsberichten die sagen blijken te zijn; gevallen van groepsverkrachting die zich ontpoppen als verzonnen verhalen, beïnvloed door sagen; politieagenten en andere autoriteiten die abusievelijk sagen verspreiden; en het ontstaan van nieuwe sagen over groepsverkrachting in samenhang met nieuwsberichten over een etnische misdaadgolf. De sagen en de daden van *ostension* zijn te interpreteren als een reactie op het mediadiscours over groepsverkrachting als een nieuwe, etnisch bepaalde vorm van misdaad.

Na 9/11 bereikte de publieke en politieke discussie over etnische kwesties in Nederland een ongekende heftigheid. De morele paniek over zinloos geweld verschoof naar een morele paniek over etnisch geweld. Marokkaanse adolescenten werden in toenemende mate beschouwd als potentiële straatrovers en verkrachters. Deze ontwikkeling was al ingezet voor de aanslagen op de Verenigde Staten. Na die aanslagen werden moslims, en in het bijzonder jonge Marokkanen, bovendien gezien als potentiële terroristen. Het is niet verwonderlijk dat ook in het vertoog over terrorisme nieuws, sagen en geruchten stevig verknoopt zijn.⁵⁹

Ondanks hun actualiteit en urgentie blijken sagen over groepsverkrachting en verminking oud en internationaal verbreid. Ze gedijen op de angsten van deze tijd, maar appelleren ook aan meer algemene gevoelens van angst en afkeer. Door anderen af te schilderen als onmenselijk wreed, scheppen we afstand tussen ons en de Vijand. De messnede van oor tot oor, en alle internationale varianten van deze verminking, wijzen naar de Ander: Wij zullen nooit zo laag zijn om een ander te verminken met een *smiley*, een *Chelsea Smile* of een *Glasgow Grim*. Dat zijn daden waar Zij zich schuldig aan maken, onmenselijke daden van dezelfde aard als kannibalisme, ont-hoofding of het afsnijden van geslachtsdelen.

Summary

This essay considers the relation between contemporary legends, news, and heightened ethnic tensions in the Netherlands in the wake of 9/11. After September 11, a number of legends depicted Muslim immigrants as potential terrorists, muggers, and rapists. This essay focuses on two Dutch legends about gang rape that started to circulate in 2002 and 2003 respectively, and argues that the legends are a public response to media discourse on gang rape as a new and ethnic crime. The legends elicited acts of ostension - ‘acting out’ the legend - that were reported by the news media and in turn enhanced legend diffusion.

Personalia

Peter Burger (1961) is als docent en onderzoeker verbonden aan de Praktijkstudie Journalistiek & Nieuwe Media van de Universiteit Leiden. Hij doet onderzoek naar de bijdrage die nieuwsmedia leveren aan de verspreiding van moderne sagen.

Peter Burger
Centrum Praktijkstudies Leiden
Journalistiek en Nieuwe Media
P.N. van Eyckhof 4
Postbus 9515
NL-2300 RA Leiden
T +31 (0)71 527 29 33
p.burger@let.leidenuniv.nl

56 Thomas Erdbrink, ‘Onrust onder studentes na aanrandingen Leiden’, *Leidsch Dagblad* (8 maart 2001); Wilmar Kortlever, ‘Verenigingen alert na aanrandingen in de binnenstad’, *Mare* (15 maart 2001).

57 In deze zaken zijn nooit arrestaties verricht (politiewoordvoerder Yvette Verboon, persoonlijke mededeling, 6 mei 2004).

58 ‘Studente verkracht’, *Leidsch Dagblad* (31 mei 2002); Wilfred Simons, ‘Angst voor verkrachting bij studentes. PvdA

vraagt politie om opheldering’, *Leidsch Dagblad* (21 juni 2002); Wilfred Simons, ‘Leiden veilig voor studentes. Politie: Verkrachtingen komen weinig voor.’ *Leidsch Dagblad* (22 juni 2002); weblog van PvdA-gemeenteraadslid en studente Marije van den Berg (21 juni 2002), http://www.leiden.pvda.nl/reacties.php?nieuws_id=557 (bezocht 6 mei 2004).

59 Burger, *De jacht op de Veluwepoema*, 70-107; Meder, ‘Levensechte leugens.’